

Kustaa Vaasan valtakauden alkupuoli analyysin kohteena

Arvio teoksesta Ylikangas, Heikki. *Kustaa Vaasa ja hänen uhmaajansa. Kristian II:sta Nils Dackeen*. Siltala 2021. 336 s. ISBN 9789522348098.

Petri Karonen

Tutkittu ja muistettu Kustaa Vaasa

Ruotsin valtionhoitajana (1521–1523) ja Ruotsin kuninkaana (1523–1560) toiminut Kustaa Vaasa (n. 1496–1560) on monin tavoin vaikuttava hahmo, joka osasi luoda itsestään ja teoistaan positiivisen vaikutelman, joka kesti sittemmin pitkään. Ruotsissa määrättiin esimerkiksi vuonna 1721 alamaiset viettämään ilojuhlaa – vaikka siihen ei yli kaksi vuosikymmentä jatkuneen suuren Pohjan sodan (1700–1721) vuoksi ollut pienintäkään syytä – sillä tuolloin oli kulunut

200 vuotta siitä, kun korkeimmin kunnioitetulla kuningas Kustaa Ensimmäisellä oli ollut rohkeutta vapauttaa valtakunta ankarasta sorrosta ja vieraiden orjuudesta. Armollisen Jumalan vahvalla tuella [hän] ei ainoastaan pelastanut maata kuningas Kristianin säälimättömän hirveästä tyranniasta ja palauttanut entistä vapautta vaan myös — vapautti [valtakunnan] paavillisesta pimeydestä.[1]

Historiantutkimus ja -kirjoitus ovat pitkään seuranneet edellä mainittua käsitystä Kustaa Vaasasta ja hänen merkityksestään. Vuoden 1860 tienoilla, johon aikaan ajoittuu sekä Ruotsin että Suomen tieteellisen historiantutkimuksen alku, asia oli edelleen ajankohtainen. Tuolloin Kustaa Vaasan kuolemasta tuli 300 vuotta. Tapahtumaa juhlistettiin monin tavoin. Esimerkiksi Lundin ja Uppsalan yliopistoissa yhteensä neljännesvuosisadan historian professorina toiminut Wilhelm Erik Svedelius piti juhlapuheen Moran pitäjän Utmelandin kylän Vaasa-monumentin vihkiäisissä. Svedeliuksen mukaan jälkipolville muisto kuninkaasta kertoi ”vapauttajasta, opettajasta, kurinpitäjästä ja lapsilleen tulevaisuutta rakentavasta ja taloan hallitsevasta isännästä”.[2]

Tuskin oli sattuma, että Kustaa Vaasan ajan tutkimuksessa keskeisenä pidettyä lähdesarjaa eli Kustaa Vaasan reistratuuraa eli kirjejäljennöskokoelmaa alkoi ilmestyä lähdejulkaisuna vuodesta 1861 alkaen.[3] Elokuussa 2021 puolestaan tuli kuluneeksi 500 vuotta Kustaa Vaasan noususta Ruotsin valtionhoitajaksi. On kiinnostavaa, kuinka Kustaa Vaasan kuninkaaksi kruunaamisen 500-vuotispäivää tullaan muistamaan vuonna 2023 niin Ruotsissa kuin Suomessa.

Ruotsin kansalliskirjaston ylläpitämä julkaisutietokanta LIBRIS tuntee vuodesta 1860 alkavalta jaksolta noin 150 teosta, jossa viitataan suoraan Kustaa Vaasaan. Julkaisuista monet ovat ilmestyneet monina painoksia ja silmiinpistävän usea on tarkoitettu lastenkirjaksi.[4] Emeritusprofessori Heikki Ylikankaan uusi teos *Kustaa Vaasa ja hänen uhmaajansa. Kristian II:sta Nils Dackeen* osoittaa kuitenkin, ettei ahne, verenhimoinen ja otteiltaan Ruotsissa Kristian tyranniksi uudelleen ristittyä Kristian II:ta kiusallisen paljon muistuttanut Kustaa Vaasa kelpaa esikuvaksi tai ole sopivaa luettavaa lapsille. Kuningas oli kiistatta keskiajan ja esimodernin murrosajan toimija ja keskeinen hahmo niin Ruotsin kuin Suomen historiassa, mutta samalla hirmuhallitsija. Kustaa Vaasa pystyi – usein keskiajan lopun käytänteitä hiomalla, mutta myös kokonaan uutta luomalla – kehittämään jokseenkin hankalista lähtökohdista jotakin sellaista, joka on kestänyt tähän päivään saakka. Tässä riittävät viittaukset reformaation aloittamiseen sekä uudenlaisen hallintokoneiston luomiseen.[5]

Elämäkertoja tai tutkimuksia, joissa Kustaa Vaasa on ollut keskeinen toimija, on vuosien saatossa ilmestynyt runsaasti: ensimmäinen Suomessa ja suomeksi ilmestynytkin jo 1858, jolloin Hämeenlinnan lukion historian lehtori Gustaf Erik Eurén julkaisi kuninkaasta laajahkon (160 s.) elämäkerran (Eurén 1858). Ruotsissa Ivan Svalenius julkaisi vuonna 1950 paljon käytetyn biografian. Se puuttuu arvioitavan teoksen lähdeluettelosta, mutta Ylikangas on käyttänyt saman tekijän kirjoitusta *Svenskt biografiskt lexikonissa*.[6] Tuoreimpia Kustaa Vaasaa käsitteleviä julkaisuja ovat Lars-Olof Larssonin August-palkinnon eli Ruotsin Tieto-Finlandian saanut *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* (2002) sekä edellisiä huomattavasti populaarimmat Richard Ringmarin *Gustaf Eriksson Vasa: kung, kamrer, koncernchef: återblick på en monark av Guds nåde* (2002) sekä Olle Larssonin *Gustav Vasa: en furste bland furstar* (2018). Kustaa Vaasaa ja myöhempiä Vaasa-kuninkaita populaarilla mutta kriittisellä otteella käsittelee myös Herman Lindqvist vuonna 2016 julkaistussa ja vuonna 2018 suomennetussa teoksessaan *De vilda Vasarna: en våldsam historia*. Mats Hallenbergin vuonna 2001 ilmestyneessä väitöskirjassa *Kungen, fogdarna och riket: lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid* on runsaasti uutta tietoa Vaasa-ajan kehityksestä.[7]

Ylikankaan Kustaa Vaasa

Heikki Ylikangas ottaa analyysinsä kohteeksi ennen muuta Kustaa Vaasan teot ja hänen toimintaansa eri tavoin vastustaneet henkilöt Kristian II:sta Olaus Petriin ja Nils Dackeen. Lopulta kenestäkään heistä ei ollut Kustaan pysäyttäjäksi. Näkökulma on tuore ja kysymyksenasettelu taattua Ylikangasta. Hänet on jo seitsemällä vuosikymmenellä tunnettu probleemikeskeisestä lähestymistavastaan, eikä hän tälläkään kertaa petä odotuksia: teoksen pääongelmaksi nostetaan ”[m]iten ja miksi se [Kustaa Vaasan nousu hallitsijaksi ja vallassa pysyminen] tapahtui” (s. 8).

Kirja käsittelee siten Kustaa Vaasan valta-ajan kahta ensimmäistä vuosikymmentä, sillä vasta Dacke-kapinan (1542–1543) jälkeen hän onnistui vakiinnuttamaan valtansa, mikä sittemmin näkyi muun muassa vuonna 1544 tapahtuneessa siirtymässä vaalikuninkuudesta perintökuninkuuteen.

Teos perustuu varsin laajaan alkuperäisaineistoon ja aiempaan tutkimukseen, johon viittaamisen periaatteet Ylikangas perustelee esipuheessa: ”Jokaiseen tekstissä hyödynnettyyn kirjaan on ainakin muutama viittaus merkiksi siitä, että teosta on käytetty hyväksi.” Sinänsä tällainen menettely ei ole – kuten Ylikangas itsekin toteaa – tavanomainen, mutta luettavuuden kannalta se on kenties jopa välttämätön. Vaikka viittaaminen vaikuttaa tältä osin väljältä, tekijän omaperäinen, ilmaisuvoimainen ja tutkimuskysymys edellä kulkeva teksti ei jätä epäilystä siitä, etteikö kirjoittaja olisi perehtynyt syvästi aihepiiriin tutkimukseen. Joitakin aukkoja kirjallisuusluettelosta toki havaitsee, mutta eivät nekään juuri olisi muuttaneet tekijän jyvää tulkintaa. Michael Robertsin, Alf Åbergin ja Harald Gustafssonin tuotannosta olisi silti löytynyt joitakin varteenotettavia näkemyksiä. Mikäli – kuten toivon – *Kustaa Vaasa ja hänen uhmaajansa* käännettäisiin pian ruotsiksi, nekin voisi ottaa ruodittaviksi uudessa laitoksessa. Ruotsalaisille lukijoille tekisi hyvää saada uutta perspektiiviä teemaan. (Esim. Åberg 1960; Roberts 1968; Roberts 1970; Gustafsson 2000.)

Ylikankaan teksti on vetävää ja kirpeällä huumorillakin höystettyä. Kokenut tutkija pystyy tiivistämään monimutkaiset prosessit ymmärrettäviksi ja kiinnostaviksi. Aikakauden ja aihepiiriin esityksiä usein vaivannut nimi- ja detaljipaljous pystytään näin välttämään. Siksi työssä luodaan sotkuisesta poliittisesta kamppailusta selkeä ja varsin johdonmukainen kuva. Kiinnostavat esimerkit tuovat ytyä osin tuttuunkin tarinaan, sillä kirjassa on tietenkin myös ennestään tiedettyjä asioita. Tämän lisäksi Ylikangas pysähtyy aina välillä pohtimaan yleisemminkin historiantulkintaa ja -tutkimuksen tekemistä, joten lukija saa samalla rautaisannoksen kirjoittajan historianäkemyksistä ylipäätään. Pohdinnoista kiinnostavimpiin kuuluu osio (s. 73–76), jossa Tukholman marraskuun 1520 verilöyly eli juuri se tapahtuma, josta Kristian II sai liikanimen ”tyranni”, vertautuu myöhempien aikojen sisällissotiin. Tiivis leikkaus tehdään niin Suomen vuoden 1918 sotaan kuin Jugoslavian 1990-luvun hajoamissotiin.

Ruotsin reformaattori eli uskonpuhdistaja Olaus Petriä käsitellään perusteellisesti, sillä tämä osoitti teoillaan (muun muassa naimisiin meno pappina talvella 1525) ja sanoillaan olevansa sekä rohkea että lopulta häntä aiemmin tukeneen kuninkaan varteenotettava vastustaja. Ylikangas on jo aiemminkin tutkinut Olaus Petriä ja ennen kaikkea hänen vielä tänäkin päivänä sekä Ruotsin että Suomen lakikirjoihin painettavia tuomarinohjeita. Ylikangas hieman yliarvioi Tukholman raadin ammattitaitoa 1520–1530-luvuilla. Raadin jäsenistä vain harvaa voidaan edes aikakauden mittapuun mukaan kutsua juristeiksi (s. 151). Monet heistä olivat kauppiaita, jotka hoitelivat pormestarin ja raatimiehen tehtäviä silloin kuin bisneksistään ehtivät. Silti Ylikangas osoittaa, kuinka Olaus Petri uppoutui syvälle lainoppiin ja oikeudenkäyttöön ja kirjoitti siitä tekstejä, jotka eivät millään tavoin tai ainakaan toivotusti tukeneet Kustaa Vaasaa ja hänen koko ajan voimistunutta pyrkimystään yksinvaltaan. Oikeushistorian, vallan ja väkivallan yhteiskuntahistorian ekspertti on elementissään analysoidessaan Ruotsin 1500-luvun kenties teräväkynäisimmän kuningasvallan kriitikon tekstejä asettamalla ne osaksi aikakauden kokonaiskuvaa.

Ylikangas onnistuu muutenkin erinomaisesti tiivistämään Kustaa Vaasan toiminnan tärkeimmät osa-alueet. Siitä todisteeksi sopii luvun ”VI Valta yksissä käsissä” aloitus:

Kustaa Vaasa oli 1540-luvun alkuvuosiin tultaessa pitänyt hallussaan kuninkaanvaltaa Ruotsissa runsaat kaksikymmentä vuotta. Hän oli saanut aikaan paljon, aivan poikkeuksellisen paljon. Kustaa oli kukistanut Kristian II:n ja irrottanut Ruotsin pysyvästi Kalmarin unionista. Hän oli puristanut rautakintain miltei hengiltä keskiaikana mahtavan katolisen kirkon ja ottanut saman instituution ohentuneen johdon omiin käsiinsä. Kirkolta konfiskoimillaan suurilla varoilla hän oli luonut perustan rikkauksilleen ja valtakunnan hallinnon ennennäkemättömälle keskittämislle. Kirkon mahdin verroille yltävä valtakeskittymä, Lyypekki, Hansan keskus, oli kukistettu ja sen nauttimat huikat privilegeiot Ruotsissa kumottu. Vakinaiset maaverot oli viety talon tarkkuudella kirjoihin valtiollisia ulostekoja reformin yhteydessä huomattavasti korottaen. Lisäveroja oli vaadittu ja maksettu, virkakuntaa (varsinkin paikallistasolla) lisätty, napinointi Taalainmaalla ja vähän ulompanakin tukahdutettu. (s. 193.)

Dacke-kapinan yhteydessä Ylikangas ruotii yksityiskohtaisesti aiempien tutkijoiden tulkinnat kapinan syistä. Tosin tässä kohdalla hän murjoo melko lujasti talonpoika ja kapinajohtaja Nils Dacken elämäkerran *Svenskt biografiskt lexikon* -julkaisuun kirjoittanutta Albert Vejdeä, joka ei kaikesta huolimatta ole kovin tunnettu historiantutkijana. Ylikangas summaa tutkimustilanteen toteamalla, että aiemmin aatelin rooli tässä kapinassa on jäänyt vähälle huomiolle:

[k]aikesta tästä ei voi päätyä muuhun tulokseen kuin siihen, että Kustaa Vaasa myös todellisuudessa piti aatelia Dacke-kapinan toisena kohteena [itsensä lisäksi] (s. 274).

Kirja on myös oiva näyte lähdekriittisestä alkuperäisaineistojen lukemisesta ja tutkimuskirjallisuuden analyttisestä läpikäynnistä. Kerta toisensa jälkeen Ylikangas epäilee – perustellusti – erilaisia aikalaiden laatimia aineistoja ja osoittaa niistä erilaisia tendenssejä ja/tai suoranaisia valheita (esimerkiksi alaluvussa ”Propagandasotaa”, s. 221–228). Ylikankaan mukaan Kustaa Vaasan reistratuuran kirjekopiot on tutkijoiden parissa ymmärretty ”kulloinkin poliittisesti tarkoituksenmukaiseksi julistamiseksi, joka on vailla tosiasiapohjaa ja joka on siis mitä ilmeisintä propagandaa” (s. 285). Sen sijaan hän itse osoittaa aineiston tarkalla luvulla aineiston arvon ja tulee samalla todistaneeksi Kustaa Vaasan nostaneen Dacke-kapinan yhteydessä aatelin rinnalleen talonpoikia vastaan. Uusi luenta tuottaa uskottavan tulkinnan prosessista.

Kustaa Vaasa ja hänen uhmaajansa kuuluu kiistatta Heikki Ylikankaan monipuolisen tuotannon parhaimmiston. Kirja antaa hyvin argumentoidun, selkeän kuvan Ruotsin eroamisesta Kalmarin unionista ja sen hurmeiseksi osoittautuneista seurauksista. Edellä jo viittasin toiveeseen, että teos voitaisiin pikaisesti julkaista myös ruotsiksi. Sen lisäksi olisi kiinnostavaa nähdä, millaiseen mankeliin Kustaa Vaasa joutuisi, jos Ylikangas kirjoittaisi uuden erillisteoksen perintökuninkaaksi nousseen ja asemansa varmistaneen

hallitsijan vielä nyt käsittelemättä jääneestä noin 15 vuoden valtakaudesta yltäen vuoteen 1560 asti.

Petri Karonen on Suomen historian professori Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa. Hän johtaa Koneen Säätiön rahoittamaa hanketta *Yhteinen menneisyys, erilaiset tulkinnat: Bibliometrinen ja kvalitatiivinen analyysi varhaismodernista Ruotsin valtakunnasta Ruotsin ja Suomen historiografiassa 1860–2020*, www.jyu.fi/hirsu.

Viitteet

[1] ” --- konung Gustaf den förste år 1521 under detta rikets swåraste förtryckt och främmande trældom fattade mod till dess förlossande, och igenom den nådige gudens krafftige bijstånd begynte icke allenast frälsa landet ifrån konung Christiern den omildes grufwelige tyrannin, och det försättia uti des förre frihet igen, utan och tillika och wid det samma lägga grundwahlen till dess befrielse ifrån det påfwiske mörkret.” – Riksarkivet, Stockholm: Inrikescivilexpeditionen (1714) (1719–1809), Registratur 2.1.1721: 1–6v (lainaus f. 2). Käännös kirjoittajan.

[2] “Sådant är Gustaf Wasas minne i Sverige: befriarens, lärarens, tuktomästarens, husfadrens, som styrer för sitt hus och bygger en framtid åt sina barn.” – Svedelius 1860, 4. Käännös kirjoittajan.

[3] *Konung Gustaf den förstes registratur* 1861–1916. Nytemmin tämäkin lähdejulkaisu on saatavilla myös digitoituna Göteborgin yliopiston julkaisujen sähköisessä arkistossa (*Gothenburg University Publications Electronic Archive, GUPEA*): esimerkiksi ensimmäinen vuosia 1521–1524 koskeva osa, <http://hdl.handle.net/2077/37430> [Haettu 13.9.2021].

[4] LIBRIS hakusanat: ”Historia: Sverige: Gustav Vasa 1521-1560” [haettu 26.8.2021].

[5] Esimerkiksi Tiuhonen (1994, s. 13) toteaa Kustaa Vaasan jäävän historiaan ennen muuta luomansa hallintojärjestelmän pysyvyyden vuoksi.

[6] Svalenius 1950. Teoksesta otettiin peräti neljä painosta, joista viimeisin ilmestyi vuonna 1994; Svalenius 1967–1969.

[7] Ruotsissa on 1800-luvun puolimaista alkaen julkaistu yhteensä 24 väitöskirjaa, joissa Kustaa Vaasa on tutkimuksen keskiössä. Suomessa 1500-luvun tutkimus ylipäättään on ollut vähäisempää, mutta nyt puheena olevaa aikakautta on silti tutkittu sitäkin 1800-luvun viimeisiltä vuosikymmeniltä asti. Yhteensä aihepiiriin suoraan liittyviä väitöskirjoja on julkaistu viisi. – Tietolähteenä Koneen Säätiön rahoittaman *Yhteinen menneisyys, erilaiset tulkinnat: Bibliometrinen ja kvalitatiivinen analyysi varhaismodernista Ruotsin valtakunnasta Ruotsin ja Suomen historiografiassa 1860–2020* (Hirsu) -hankkeen piirissä laaditut, toistaiseksi julkaisemattomat tietokannat ruotsalaisista ja suomalaisista varhaismodernia aikaa käsittelevistä väitöskirjoista 1800-luvun puolimaista nykypäivään.

Lähdeluettelo

Painamaton alkuperäisaineisto

Riksarkivet, Stockholm
Inrikescivilexpeditionen (1714) (1719–1809), Registratur 2.1.1721.

Lähdejulkaisut

Konung Gustaf den förstes registratur. 1861–1916. Utg. af Riksarkivet genom Joh. Ax. Almquist. Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien. Stockholm: Norstedt.

Painettu alkuperäislähteenä käytetty kirjallisuus

Eurén, G. E. 1858. *Gustav Vaasa, Ruotsin kuningas: elämäkerta*. Hagelberg.

Svedelius, Wilhelm Erik 1860. *Till Gustaf Wasas minne. Tal vid Utmeland i Mora den 29 september 1860*. Falun.

Tietokannat

LIBRIS <http://libris.kb.se/> [Haettu 26.8.2021].

Kirjallisuus

Gustafsson, Harald. 2000. *Gamla riken, nya stater: statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*. Stockholm: Atlantis.

Hallenberg, Mats. 2001. *Kungen, fogdarna och riket: lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*. Stockholm: Stockholms universitet.

Larsson, Lars-Olof. 2002. *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Stockholm: Prisma.

Larsson, Olle. 2018. *Gustav Vasa: en furste bland furstar*. Lund: Historiska Media.

Lindqvist, Herman. 2016. *De vilda Vasarna: en våldsamt historia*. Stockholm: Bonnier.

Ringmar, Richard. 2002. *Gustaf Eriksson Vasa: kung, kamrer, koncernchef: återblick på en monark av Guds nåde*. Stockholm: Atlantis.

Roberts, Michael. 1968. *The early Vasas: a history of Sweden, 1523–1611*. London: Cambridge U.P.

Roberts, Michael. 1970. *Gustav Vasa*. Översättning av Richard Matz. Stockholm: Norstedt.

Svalenius, Ivan. 1950. *Gustav Vasa*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Svalenius, Ivan. 1967–1969. Gustav I. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon* urn:sbl:13315, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13315> [Haettu 26.8.2021].

Tiihonen, Seppo. 1994. *Herruus. Ruotsi ja Venäjä 2*. Helsinki: Painatuskeskus.

Vejde, Albert. 1931. Nils Dacke. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon* urn:sbl:15765, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15765> [Haettu 26.8.2021].

Åberg, Alf. 1960. *Nils Dacke och landsfadern*. Stockholm: LT.